

На нашу думку, своєрідністю українського щоденникового дискурсу є те, що основу для його створення становлять специфічні механізми людської пам'яті. Образна характеристика пам'яті у значенні лексем *спомини, пригадування, згадка, пам'ять* актуалізуються семи «закарбуватися», «зберегтися», «врізатися». Пам'ять набуває образності шляхом використання загальнономовних метафор, наприклад, пам'ять – пристрій для записування інформації, пам'ять – сховище тощо. Завдяки пам'яті автор ЩД отримує можливість оперувати здобутками свого мислення. *Є істини відомі, які начебто постійно живуть у нашому серці, ми пам'ятаємо їх, але на мить забуваємо в суєті буднів, під тиском життєвих обставин. Та приходить час, коли знову згадуєш їх, зупиняєшся ошелешений і відкривається перед тобою весь жах безодні...* [11, с. 130]. Аксиологічне поле «пам'ять» репрезентоване своєрідними предикатами пам'яті, які характеризують різні аспекти процесу пригадування. Лексеми пам'ять і пригадування активно вживаються авторами ЩД. Отже, цей процес насамперед пов'язаний з осмисленням авторами ЩД феномену індивідуальної пам'яті. Вони не тільки передають явища дійсності, не тільки пропонують нам подієвий потік свого життя, але й коментують свою сповідь про минуле.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2004. – С. 540.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар; [Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1 (1943–1967). 2002. – 455 с. Т. 2 (1968–1983). 2003. – 607 с. Т. 3 (1984–1995) 2004. – 606 с.
4. Довженко О. Вибрані твори / Упорядк. текстів та передм. І. Л. Михайлина. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2003. – 320 с.
5. Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І. Л. Михайлин. – Х. : Основа, 2005. – 464 с.
6. Ніколіна Н. А. Поэтика автобиографической прозы / Н. А. Николина. – М. : Фланта, 2002. – 424 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
8. Сорока П. Денники 2004–2005 років / П. Сорока. – Тернопіль : СОРОКА, 2006. – 364 с.
9. Сорока П. Застиглий вогонь. Денники 2006 року / П. Сорока. – Тернопіль : Сорока, 2007. – 246 с.
10. Сорока П. Рік подвійних райдуг. Денники 2002 року / П. Сорока. – Тернопіль : Джура, 2003. – 132 с.
11. Сорока П. Душа при свічці (Діяріюш Федора Жученка) / П. Сорока. – Тернопіль : Джура, 2002. – 160 с.

УДК 811.161.2'373

А. Є. Іншаков

КОЛЬОРАТИВ *СИНІЙ* У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XI–XIII СТ.)

Іншаков А. Є. Кольоратив синій у старобуковинській мові (XI–XIII ст.).

Дослідження історії словникового складу української мови неможливе без з'ясування становлення окремих семантичних груп лексики, зокрема кольоративів. У статті розглядається функціонування кольоративу *синій* та його похідних у старобуковинській мові (XI–XIII ст.). Засвідчено необмежену сполучуваність номена *синій*, розглянуто використання лексеми в прямому та переносному значеннях.

Ключові слова: кольороназва, лексеми синій, голубий, сизий, кольоратив, похідні слова, абстрактні лексеми.

Иншаков А. Е. Колоратив синий в староукраинском языке (XI–XIII ст.).

Исследование истории словарного состава украинского языка невозможно без выяснения становления отдельных семантических групп лексики, в частности колоративов. В статье рассматривается функционирование колоратива *синий* и его производных в староукраинском языке (XI – XIII ст.). Зафиксирована неограниченная сочетаемость номена *синий*, рассмотрено использование лексемы в прямом и переносном значениях.

Ключевые слова: цветоименование, лексемы синий, голубой, сизый, колоратив, производные слова, абстрактные лексемы.

Inshakov A. Y. The colorative dark blue in the Old Ukrainian language of the 11th – 13th centuries.

An investigation of the history of the Ukrainian vocabulary is hardly possible without definition of a formation of separate semantic vocabulary groups, the coloratives in particular. The article deals with the functioning of the colorative dark blue, widely used in ancient texts, and its derivatives in the Old Ukrainian language of the 11th – 13th centuries. The author states unlimited combinations of a nomen dark blue and examines the use of the lexeme both in the literal and metaphorical sense of the word.

Key words: the name of colour, lexeme dark blue colorative, light blue, dove-coloured, derivative words, abstract lexemes.

Питання історії становлення окремих тематичних груп лексики на різних етапах розвитку мови постійно привертають увагу мовознавців. Проте багато з тематичних груп лексики в аспекті діяхронії не досліджено. Останні 30-50 років у мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань.

У східнослов'янській мовознавчій літературі досі значна увага приділялася проблемі функціонування кольоронайменувань (М. Чікало, О. Рудь, В. Кушнерик, Л. Довбня, І. Бабій, А. Критенко, М. Іщук; Н. Бахіліна, В. Москович, Н. Пелевіна, В. Юрик, І. Кулікова, М. Суровцева, Н. Степанова, Л. Грановська, А. Панченко та ін.).

Дослідження кольороназв староукраїнського періоду є важливим для процесу становлення, функціонування відповідної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом. Різноманітним із семантичного боку, активним шаром словникового складу української мови є колоративи. В україністиці досі не здійснювався на широкому історичному матеріалі комплексний діяхронічний розгляд колоративів. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження. Однією з частотних мікрогруп є лексеми на позначення синього кольору.

Метою нашої статті є виявлення лексико-семантичного поля кольору синій та його похідних, аналіз функціонування найбільш уживаного колоративу в давніх текстах староукраїнської мови (XI–XIII ст.).

Староукраїнська спадщина в лексиці сучасної української мови на позначення кольорів незначна. Така обмеженість основних кольороназв пояснюється специфікою жанрів, своєрідністю поезики давньої літератури. В обстежених нами джерелах виявлено близько двох десятків кольоронайменувань. Переважно це основні кольори та їх відтінки, і лише зрідка фіксуємо назви змішаних кольорів. Часто вживаною кольороназвою в джерелах періоду Київської Русі є лексема синій.

Прикметник *синій* у давнину мав складну систему значень, зумовлену його історією.

Синій (д.-р. *синь*, *цсл. синь*) споріднений із сяяти чи сивий, *лит. šyvas* «світлої масті», д.-інд. *syātas* «чорний, темний». Співзвучні фіно-угорським назвам: *фін. sini* «синій колір», *морд. sen* «синій» та ін. (Ф III 624). Пов'язана з назвою синій лексема *синиця*, д.-р. *синица* (там само 625). Утворена від кольору синій табуїстична назва *синець* «чорт» (там само 624).

Синій – колір, середній між голубим і фіолетовим, утворений від короткої форми *синь* із додаванням закінчення **-и**. Лексема походить від *прасл. *sinь* «синій», «сивий» з темою **ь** замість **ъ** (як *чернь*). Прасл. форма **sinь* утворена від кореня **si-/sei-* з суфіксом **-п-ь-**, подібно до дієслова сяяти «блискучий, сяючий». Цей же корінь є і в прикметниках *сѣды*, *сѣры* (сивий, сизий). У давнину не було чіткого розмежування кольорів. Наприклад: д.-р. прикметник *сини* «синій, темно-голубий, багровий, чорний», *схв. сѣни* «сіруватий, синій», д.-інд. *syātas* «чорний, темний», *лит. šyvas* «білий», *šėtas* «сіруватий». Через субстантивацію прикметника *синь* «синій» виник іменник *синь* «синій колір, синява». Від цього прикметника з суфіксом **-ев-** утворений іменник *синева* спершу «синяк» (конкретне), далі – «синій колір» > «синій простір», з суфіксом **-як-ъ** – іменник *синякъ* > *синяк* «посинілий синяк на тілі», з суфіксом **-ѣ-ти** – дієслово *синѣти* > *синіти* «ставати синім, виділятися синім кольором» (в українській мові з **і**), з суфіксом **-и-ти** – дієслово *синити* > *синити* «фарбувати в синій колір», від цього дієслова з суфіксом **-ьк-а** утворений іменник *синька* «дія синити» і «фарба для підсинювання» (білизни, паперу і т. ін.). Похідне слово *синиця* – «співоча пташка загону горобиних», загальнослов'янське, утворене з праслов'янського **sinica* «синиця». Є різні гіпотези тлумачення походження цього слова: 1) від **sinь* «синій, сизий» з суфіксом **-іс-а** > **иц'-а** (назва птаха за кольором пір'я); 2) назва утворена від звуконаслідування (ЦЭСРЯ 377).

У давніх пам'ятках виявлені такі значення прикметника *сини*:

1) «темно-голубий, синій»: *въ доузѣ своиства сѣтъ чръвенок и сине и зелено и багърно* (1073 Изб. 247); *явишася столпове черлени, зелени, сини* *оба полы солнца* (1230 Ср III 356); *се бо Готскія красныя дѣвы въспѣша на брезѣ синему морю* (XII СПІ 25);

2) «синюватий, що відливає голубим кольором (як епітет блискавки)»: *чръныя тучя съ моря идутъ, хотятъ прикрыти ѿ солнца, а въ нихъ трепещутъ сини мльни* (там само 12);

3) «посинілий від синців» *оже придетъ кровавъ моуже на дворъ или синь, то видока юмоу не искати* (1019 ПР 83); *кто биють дроуга дѣревъмъ, а боудѣте синь, любо кровавъ, полоуторы гривны серебра платити юмоу* (1229 Ср III 356);

4) «багровий, налитий кровью»: *комоу сини очи, не прѣбывающимъ ли въ винѣ, не назирающимъ ли, кѣде пирове бывають* (XI Ср III 356);

5) «темний, темно-синій»: *скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ въ полъночи изъ Бѣлаграда, обѣсися синѣмъ мглѣ* (ХІІ СПІ 35); *чръпахуть ми синіе вино, съ трудомъ смѣшено* (ХІІ СПІ 23) – епітет вина;

6) «темношкірий» фіксується пізніше, з ХV ст.;

7) «чорний»: *синя* *яко сажа* (Ж. Андр. Юр. 156). Про диявола: *глаголаше синіи: ...мою волю дѣть, немилостивъ бо и сребролюбѣць съ Богомъ части не имѣть* (Ж. Андр. Юр. 107); *рече синіи..., отвѣщав же свѣтлыи ангель* (там само 108);

8) «потемнілий, похмурий»: *видѣ чѣлка синя и помѣкла* (там само 187).

Пізніше з ХV ст. у російських джерелах трапляються *Синяга орда* «Ногайська орда»; *Синее море* «Аральське море».

У джерелах зафіксовані похідні суфіксальні іменники від прикметника *синіи*. Наприклад: *синева* «синець»; *синета, синота* «пряжа і тканина синього кольору, вісон»: *не бо Бѣ почиваютъ на синетѣ и на багърѣ* (1073 Ізб. 121); *синица* «синиця»: *коли пожретъ синица орла...,тогда безумныи уму научится* (Сл. Дан. Зат.), пізніше зафіксовано *синь* «синій колір; синє поле, головний колір у тканині»; *синьць* 1) «чорний» (про диявола): *вопрошати нача ангель Господа о тяжи тои; синець же абіе отвратися на запад* (Ж. Андр. Юр. 108); *син'ци тѣмнѣ служаху, по немъ ходяще* (там само 192); 2) «як назва народу – ефіоп»: *тѣмъ бо образомъ ся явилъ, яко же старыи Синець* (там само 10); дієслівні деривати *синѣти, синѣю*: *синѣюща власы своими* (ХІ/ХVІ ИФ І 247); безафіксне похідне *синь* «синець»: *или боудеть кровавъ или синь надъраженъ, то не искати емѹ видока челоуѣкоу томоу...* (ХІ ПР 76); складний дериват *и приѣха въ Синеволодско (Синеводско). во манастирь стѣа Бѣа* (1240 ЛІ 787).

Як бачимо, цей прикметник використовувався для назви кольору водних джерел (моря, річки), опису природних явищ, характеристики людської зовнішності, тканини, предметів, кольору шкіри, диявола: *на синемъ море, синее небо, синего Дону, синици молнии* (СПІ), *муж синь* (ПР), *сини очи, синѣмъ мглѣ, желѣзо сине, синя почина, синіе оболока, синее вино, люди сини, ефіопы сини, синяга лица*. У «Слові...» широко використовуються народно-поетичні визначення-характеристики, постійні епітети: *...въсплескала лебедиными крылы на синѣмъ море у Дону плещучи...* (ХІІ СПІ 19); *...и не сошлю къ синему морю* (там само 24).

Фактичний матеріал свідчить, що, мабуть, у давнину номен *синій* не виступав остаточно як один з основних кольорів спектру. Імовірно, слово було багатозначним, означало просто темний колір (значення 5-8). Не зовсім зрозумілі значення кольору в сполуках *синее вино, сини очи, синѣюща власы*, можливі тут переносні значення.

Відтінок синього кольору – *голубий* з'являється в пам'ятках пізніше.

Українське *голубий* походить, мабуть, від *голуб* (ст.-сл. *голѣбъ*) – за синім вилиском шийного пір'я голуба. Спершу похідне від назви кольору, але через обмежене поширення у слов'ян стосовно відносно до **golqьbь* (Ф I 432).

Голубий – «колір ясного неба», «лазурний», «блакитний, (про масть) темно-сірий». Східнослов'янське слово за пам'ятками відоме з XIII ст.

Праслов'янська форма розвинулася з **golqьbь* через зміну *q (ж) > y*. Давнє **golqьbь* утворене з предметним суфіксом **-qb-ь > -yb-ь* від кореня **ghel-/*ghol-* > *гол* – зі значенням кольору «жовтий». Чергування голосних *е(ь)/о* пов'язано з прикметником *жълтъ > жёлтый > жовтий* (ЦЭСРЯ 87). На таку аморфність, свободу тлумачення звертає увагу Н. Ф. Пелевіна, досліджуючи функціонування номенів *сивий, голубий* стосовно червоного кольору: «Слов'янські означення синього і голубого кольорів виникають пізно, і в них можна простежити інші кольорові значення, найчастіше ахроматичні («білий», «сірий», «чорний»). Так, російське *голубой*, пов'язане з *голуб*, первісно означало «сірий».

Трапляється номен *голубий* у пам'ятках зрідка, за СДЯ – три випадки вжитку *голѣбыи*: *явишася оба полѣ его (солнца) столпы черлены, и желты, зелены, черны, голубы, сини* (1230 Ср I 546), на позначення масті коней: *къне голубыи, кобылка голуба* (XIII/XIV СДЯ II 350).

Часто вживаним у пам'ятках був іменник *голѣбъ* (51 фіксація за СДЯ): *голуби же и воробьево полетѣша въ гнѣзда своѣа* (946 ЛЛ 17); *кротѣкиѣ тако голѣби* (XI Ср I 546). Похідні деривати:

– *голѣбъникъ* «голуб'ятня»: *голуби же и воробьево полетѣша въ гнѣзда своѣа, иви въ голубники. врабѣѣ же подѣ стрѣхи. и тако възгараху сѧ голубьници* (946 Ср I 546);

– *голѣбичь* «пташеня голуба», «голуб»;

– *голѣбичиць* «пташеня голуба», «голуб»;

– *голѣбица* «голубка»;

– *голѣбинъ* – прикметник від *голѣбъ* «голубиний» (Ср I 545);

– *голѣбиныи* (20 прикладів за СДЯ) «що належить голубу»: *въ видѣнии голубинѣ. показавию. предѣ стоѣщимъ. свѣдѣтельствоваго* (1284 СДЯ II 350).

В «Іпатіївському літописі» прикметник *голубий* виступає у складі топоніма – *Голѣбыи лѣсъ* «назва місцевості в Київській області»: *повѣдаша вѣжи и стада Половѣцкая у Голубого лѣса* (1187 ЛЛ 227). Можливо, сюди ж слід віднести *Голубьнь камень* (ИФ 391) – «назва скелі поблизу Іерусалима».

До складу цієї групи належить змішаний колір, в основі якого синій, – *сизий*. Українське *сизий*, д.-р. *шизыи* походить від того ж кореня, що й *сивий*. Поодиноким приклад фіксуємо в «Слові о полку Ігоревім»: *шизымъ орломъ подѣ облакы* (XII СПІ 3) (*сизий орел* – постійний епітет).

Відбувається змішування букв, що позначають шиплячі та свистячі: замість (с) уживається (ш) – *шизым орлом (сизым)*. Ця плутанина типова для псковської говірки, на території якої, на думку мовознавців, було переписано втрачений рукопис «Слова...». Часто вживаний колір пів'я птахів виступає постійним епітетом і у фольклорі: *сизий голубочок, орел сизий* та ін.

Мабуть, до цієї групи можна віднести давній прикметник *зекр(ый)* або *изекрьи* «блакитноокий», тільки церковнослов'янське з коливанням форми; *зекрь, изекрь, зеркъ*. Етимологи пояснюють формою зріти, вихідна форма затемнена (Ф II 95).

У пам'ятках номен трапляється зрідка: прикметник *зѣкръ* «голубуватий»: *нарицаѣмыи варимюнь. образъ же ꙗко зѣкръ ѿ* (1406 СДЯ III 435). Варіанти *зекрьи = зеркьи, зѣкрьи, изекрьи, изѣкрьи* позначали «синьоокий, блакитноокий», «голубий», «бірюзовий»: *виручиши изѣкръ ѿбо ꙗсть* (1073 Изб. 154), *ꙗсть нѣкто изѣкръ и смагль* (там само 230).

Як правило, цей прикметник та його варіанти передавали колір очей або колір каменя. При перекладі з грецької – слово багатозначне: світло-синій, голубий, світло-сірий, сизий, зеленуватий, світлий, виблискуючий. Якщо етимологія пояснюється словом *зріти*, то це, на нашу думку, може бути просто «світлоокий» щодо очей або позначати блиск стосовно каменя. Наприклад: *пръвыинадесѣт вирилионъ. и зѣкръ убо естъ обрѣтаеться и тѣ въ тои же горѣ* (XII Истрин 154); *бѣ же отроковица чиста, плъна, круговатымъ лицемъ, и зѣкра, и възрасла* (Хрон. И. Малалы 7); *Нестеръ великъ тѣломъ и очима и носомъ и зеркъ дльголикъ* (там само 10). Слово в пізніших пам'ятках не зафіксовано.

Трапляється в пам'ятках і номен, що означає «яскраво-синій, блакитний» – *лазѣрь* «лазурний колір, лазурне поле тканини»: *вѣрхъ украшенъ звѣздами златыми на лазѣрѣ* (1259 ІІ 843). Порівняймо: в ч. *lazur* «блакить; синя фарба», слв. *lazur* «блакитна фарба», болг. *лазур* «блакить», через посередництво польської, середньовісньонімецької, середньолатинської мов запозичено з арабської; для д.-р. *лазорь* припускається посередництво середньогрецької мови (ЕСУМ III 184); (Ф II 450).

Отже, за нашими спостереженнями, прикметник *синій* є часто вживаним у староукраїнських пам'ятках. Лексема має необмежену сполучуваність, використовується в прямому та переносному значеннях, виступає у складі численних мікрогруп. У писемних джерелах функціонує чимало похідних абстрактних іменників, дієслів. Цей прикметник використовувався для назви кольору водних джерел (моря, річки), опису природних явищ, характеристики людської зовнішності, тканини, предметів, кольору шкіри та ін. Лексико-семантичне поле синього кольору в давніх пам'ятках представлено лексемами *синій, голубий, сизий, зекрьи, лазѣрь*.

Перелік умовних скорочень використаних джерел	
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука : у 7-и т. – Т. 1-5. – К. : Наук. думка, 1982-2006.
Ж. Андр. Юрод.	Житие Андрея Юродивого XIIв., сп. XVI в. // цит. за Бахиліною.
1073 Изб.	Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. – Спб., 1880. – 266 с.
Истрин	Истрин В.М. Александрия русских хрононографов. – М., 1894. – Кн. 1–2.
ИФ	Мещерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.
ЛП	Ипатьевская летопись. – [2-е изд.]. – Спб., 1908. – 938 с. – (Полн. собр. рус. летописей; Т. 2).
ЛЛ	Лаврентьевская летопись. – [2-е изд.]. – Л. : Изд-во АН СССР, 1926 – 1927. – 580 с. – (Полн. собр. рус. летописей; Т. 1, Вып. 1 – 2).
ПР	Правда Русская. Т. 1. Тексты подгот. к печ. В. П. Любимов, Н. Д. Лавров, М. Н. Тихомиров, Г. Л. Гейерман и Т. Е. Кочин; Под ред. акад. Б. Д. Грекова. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 506 с.
СДЯ	Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : в 10 т. / Гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Рус. яз., 1988 – 1991. – Т. 1–4.
Сл. Дан. Зат.	Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII в. и их переделкам / Подгот. к печ. Н. Н. Зарубин. – Л. : Изд-во АН СССР, 1932.
СПП	Слово о полку Игоревѣ // Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгорода-Северского Игоря Святославича. – М., 1800. – С.1 – 48.
Ср	Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893 – 1912. – Т. 1 – 3.
Ф	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / Пер.с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1–4.
Хрон. И. Малалы	Истрин В.М.Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе, 1911. – Кн. 6 – 9.
ЦЭСРЯ	Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка : Более 5000 слов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

УДК 811.161.2'37

І. О. Іншакова**СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ, УТВОРЕНИХ ВІД НАЗВ КОЛЬОРІВ**

Иншакова І. О. Семантика похідних, утворених від назв кольорів.

Сучасна українська мова багата на кольоративи та їх похідні. Подана класифікація структурно-семантичних груп похідних, утворених від назв кольорів, у їх основі – лексичне значення слів та спосіб словотвору. Матеріал свідчить про невичерпні можливості словотвору української мови.

Ключові слова: похідні слова, кольоративи, афікси, суфікси, твірне слово, спосіб словотвору.

Иншакова И. А. Семантика производных, образованных от названий цвета.

Современный украинский язык богат на колоративы и их производные. Представлена классификация структурно-семантических групп производных, образованных от названий цвета, в её основе – лексическое значение слов и способ словообразования. Материал свидетельствует о неисчерпаемых возможностях словообразования украинского языка.

Ключевые слова: производные слова, колоративы, аффиксы, суффиксы, производящее слово, способ словообразования.

Inshakova I. O The semantics of derivatives, formed of the names of colors. The modern Ukrainian language is rich in coloratives and their derivatives. The author presents the classification of structural-semantic groups of derivatives, formed from the names of colors. In its basis there are lexical meaning of words and the way of their word-formation. The material demonstrates inexhaustible possibilities of word-formation in the Ukrainian language.

Key words: derivative words, coloratives, affixes, suffixes, productive words, way of word-formation.